

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

10

VILNIUS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
sostinė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2024

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethės universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-2.4-14)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2024

© Straipsnių autoriai, 2024

© Lietuvos istorijos institutas, 2024

ISBN 978-609-8314-50-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Redaktorės žodis / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

A Word from the Editor / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 13

VILNIUS – POLITINIO GYVENIMO CENTRAS

Mindaugas Šapoka

Vilniaus miestas praūžus karui ir marui (1710–1717 m.) . . . 20

Vilnius after the Outbreak of War and Pestilence (1710–1717). *Summary* . . . 35

Bernadetta Manyś

The Diary of Michał Kazimierz Radziwiłł ‘Rybeńko’ as a Source for the Study of the History of Vilnius . . . 36

Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštis – Vilniaus istorijos tyrimų šaltinis.

Santrauka . . . 55

Andrej Macuk

Działalność koadiutora wileńskiego Józefa Stanisława Sapiehy na sejmikach w Wilnie w czasach panowania Augusta III . . . 56

Vilniaus koadjutoriaus Juozapo Stanislovo Sapiegos veikla Vilniaus seimeliuose valdant Augustui III. *Santrauka* . . . 86

Domininkas Burba

Pacų giminės teisminiai procesai su Vilniaus vienuolynais XVIII amžiuje: būtų turinys, tendencijos ir eiga . . . 87

Trials of the Pacowie Family Against the Monasteries of Vilnius in the 18th Century:

Content, Trends and Course of the Cases. *Summary* . . . 106

Mariusz Machyňa

Garnizon Wileński wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach stanisławowskich (1764–1795). Wybrane elementy . . . 107

Vilniaus įgula Stanislovo Augusto epochoje. *Santrauka* . . . 125

Robertas Jurgaitis

1794 m. vasario 3–7 d. Vilniaus tribunolinio seimelio veikla: vienos sesijos istorija . . . 126

Activities of the Vilnius Tribunal Dietine of 3–7 February 1794: History of One Session.

Summary . . . 142

MIESTAS IR MIESTIEČIAI

Mindaugas Klovas

The Debts of the City of Vilnius in the Second Half of the 18th Century . . . 146
Vilniaus miesto skolos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 168

Violeta Pansevič

Vilniaus miestiečių požiūris į vaikų edukaciją XVIII a. . . . 170
Attitudes of Vilnius Burghers to Children's Education in the 18th Century. *Summary* . . . 184

Rūta Miškinytė

Elgetos Vilniaus visuomenėje XVIII a. . . . 186
Beggars in 18th-Century Vilnius Society. *Summary* . . . 211

VILNIUS – KULTŪROS ŠVIESULYS

Janina Kamińska

Wileńskie instytucje kształcenia i wychowania drugiej połowy
XVIII wieku . . . 214
Vilniaus mokymo ir lavinimo institucijos XVIII a. antroje pusėje. *Santrauka* . . . 227

Ewa Kula

Wileńscy ekszezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej . . . 228
Vilniaus eksjėzuitai Tautinės edukacinės komisijos tarnyboje. *Santrauka* . . . 244

Ina Kažuro

A Book Engraving as a Source for Studying the History of Vilnius
University . . . 245
Knygos graviūra kaip Vilniaus universiteto istorijos tyrimų šaltinis. *Santrauka* . . . 264

VILNIAUS VARDAI IR VEIDAI

Rūta Janonienė

Gimęs Ukrainoje, tapęs vilniečiu: dailininkas Konstantinas Otoselskis . . . 266
Born in Ukraine – Becoming an Inhabitant of Vilnius: Artist Konstanty Ottosielski.
Summary . . . 280

Paulina Paul

Koncepcja oświeceniowego muzeum w działalności naukowej i pedagogicznej
ks. Stanisława Bonifaca Jundziłła . . . 281
Apšvietos muziejaus samprata mokslinėje ir pedagoginėje kunigo Stanislovo Bonifaco
Jundzilo veikloje. *Santrauka* . . . 298

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Mindaugas Šapoka. *Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 320 p. ISBN 978-609-8183-88-7 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 300*

Tarp būties ir atminties. Senieji Vilniaus pilių vaizdai. Tarptautinės parodos katalogas / Between Presence and Memory. Historic Images of the Vilnius Castles. International Exhibition Catalogue. Katalogo sudarytojai / Catalogue compilers Vydas Dolinskas, Rita Lelekauskaitė-Karliienė, Gabija Tubelevičiūtė, Marijus Uzorka, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2024. – 384 p. ISBN 978-609-8061-90-1 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307*

Paweł Zając OMI. *Stanisław Konarski przed Świętym Oficjum (1769–1771)*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2023. – 851 p. ISBN 978-83-232-4190-4 (spausdintas), ISBN 978-83-232-4191-1 (internetinis) / *Robertas Jurgaitis ... 315*

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 338

ELGETOS VILNIAUS VISUOMENĖJE XVIII A.

RŪTA MIŠKINYTĖ

Vilniaus universitetas

Anotacija. Straipsnyje pristatomas nedaug dėmesio istoriografijoje sulaukęs XVIII a. Vilniaus istorijos aspektas – elgetų padėtis miesto visuomenėje: analizuojamas elgetavimo teisinis reglamentavimas ir jo pokyčiai aptariamam laikotarpiui, elgetų galimybės dalyvauti Vilniaus religiniame gyvenime, elgetų reikalingumas likusiai miesto visuomenei ir tai, kaip Vilniuje kito šio socialinio sluoksnio situacija amžiaus pabaigoje. Remiantis daugiausiai normatyviniais ir Katalikų bažnyčios atstovų sudarytais šaltiniais, parodoma, kad elgetų padėtis mieste reikšmingai transformavosi pačioje amžiaus pabaigoje – iki tol elgetų vaidmenį Vilniaus visuomenėje galima laikyti būdingu tradicinėms Viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų pradžios krikščioniškoms bendruomenėms.

Reikšminiai žodžiai: elgetos, elgetavimas, XVIII amžius, Vilnius, visuomenė, Katalikų bažnyčia.

Abstract. This article presents an aspect of 18th-century Vilnius history that has received little attention in historiography – the situation of beggars in urban society: the legal regulation of begging is analysed, looking at how it changed during the period, the opportunities of beggars to participate in religious life in Vilnius, the necessity of beggars for the rest of urban society and how the situation of this social class had changed in Vilnius towards the end of the century. Referencing mostly normative and other sources compiled by members of the Catholic Church, the author shows that the situation of beggars in the city was significantly transformed at the very end of the century – before then, the role of beggars in Vilnius society could be considered as typical of traditional medieval and early modern period Christian communities.

Keywords: beggars, begging, 18th century, Vilnius, society, Catholic Church.

Nors šiandien elgetos viešosiose erdvėse iš esmės yra nepageidaujami, o skurdas suvokiamas kaip socialinė problema, tokios nuostatos šio socialinio sluoksnio atžvilgiu ženkliai skiriasi nuo to, kokios jos buvo prieš kelis šimtmečius, kai visuomenė nebuvo tokia sekuliari, o elgetos turėjo konkrečią funkciją ir vaidmenį¹. Marginalines XIX a. pirmosios pusės Lietuvos sociumo grupes tyrusi Rima Praspaliauskienė nustatė, kad amžiaus pradžioje elgetos Vilniuje ir visoje Lietuvos

1 Bronisław Geremek, *Poverty. A History*, Oxford: Blackwell Publishers, 1997, p. 47.

teritorijoje laikyti nereikalingais². Pastangos pertvarkyti Vilniaus karitatyvinių sistemų tinklą suintensyvėjo pačioje XVIII a. pabaigoje³. Tuo pačiu metu visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ėmė klostytis viešąją tvarką turėjusios prižiūrėti policinės struktūros⁴. Elgetų padėtis XVIII a. Vilniuje, miesto gyventojų santykis su elgetomis ir pastarųjų padėties transformacijos Apšvietos idėjų apie valstybės vaidmenį žmonių gyvenimuose įkvėptų administracinių reformų kontekste iki šiol nesulaukė išsamesnių tyrimų. Toks tyrimas ne tik padėtų suprasti, kokį vaidmenį galėjo atlikti elgetos XVIII a. Vilniuje ar koks buvo Vilniaus gyventojų santykis su šia sociumo grupe, bet ir neabejotinai praturtintų žinias apie XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinės gyvenimą.

Šio straipsnio objektas – elgetų padėtis XVIII a. Vilniaus visuomenėje. Straipsniu siekiama ištirti miesto gyventojų santykį su elgetomis, kokias galimybes dalyvauti viešajame gyvenime pastarieji turėjo ir kaip jos keitėsi per aptariamą laikotarpį. Tikslui pasiekti išsikelti keturi uždaviniai: 1) ištirti elgetų teisinę padėtį per visą XVIII a. ir pristatyti jos pokyčius; 2) įvertinti elgetų poreikio ir naudingumo kitiems visuomenės nariams bei elgetavimo kontrolės griežtumo santykį; 3) nustatyti elgetų dalyvavimo Vilniaus religiniame gyvenime aplinkybes; 4) ištirti, kaip keitėsi dvasininkų ir valdžios atstovų požiūris į elgetas XVIII a. pabaigoje. Išsikelti uždaviniai lėmė ir straipsnio struktūrą. Jį sudaro trys dalys. Pirmojoje pristatomas elgetų vaidmuo ir jų padėtis XVIII a. Vilniuje iki amžiaus pabaigos administracinių reformų. Antrojoje – trys elgetų dalyvavimo katalikiškos Vilniaus visuomenės dalies gyvenime aplinkybės: kitų žmonių mirtis, krikštas ir Velykų savaitės tradicijos. Trečiojoje – elgetavimo teisinio reglamentavimo pokyčiai ir elgetų padėties poslinkiai XVIII a. antrojoje pusėje.

Istoriografiją, kurioje analizuojamas elgetavimas Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje, galima skirstyti į dvi kategorijas. Gausiausią grupę sudaro tekstai, kuriuose pristatoma 1636 m. Vladislovo Vazos privilegija įkurta Vilniaus elgetų organizacija ir aptariami įvairūs su jos funkcionavimu susiję klausimai. Organizaciją savo Vilniaus istorijoje aprašė Józefas Ignacas Kraszewskis⁵, *Pasivaikščiojimuose* ją paminėjo ir Adamas Honoris Kirkoras⁶. Abiejų romantikų tekstuose privilegijos turinio detalės atpasakojamos fragmentiškai, tarsi vaizdeliai iš spalvingos miesto

2 Rima Praspaliauskienė, *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara, 2000, p. 135.

3 Martynas Jakulis, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 271.

4 Žr. Liudo Glemžos tekstus, in: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liudas Glemža, Robertas Jurgaitis, Valdas Rakutis, Eduardas Brusokas, *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 245–250, 382–394, 530–541.

5 Juzefas Ignacas Kraševskis, *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750 metų*, t. III, Vilnius: Mintis, 2020, p. 227–229.

6 Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 119.

praeties. Šiek tiek išsamiau Vilniaus vyskupijai skirtame veikale miesto elgetas aprašė Bažnyčios istorikas Janas Kurczewskis⁷. Nors jis rėmėsi ne tik Vladislavo Vazos privilegija, bet ir kitais šaltiniais, pvz., 1784 m. Vilniaus vyskupijos vizitacijos duomenimis, elgetų pristatymas J. Kurczewskio knygoje apsiriboja minėtų šaltinių perpasakojimu. Sovietmečio istoriografijoje kokybiškai naujų įžvalgų apie Vilniaus elgetas neatsirado, joje atkartota XIX–XX a. pirmosios pusės istorikų surinkta medžiaga apie organizaciją, paremta visų pirma Vladislavo Vazos privilegijos turiniu⁸. Po 1990-ųjų istoriografijoje atsirado naujų pozicijų elgetų organizacijos atžvilgiu. Tadeuzas Kasabula publikavo straipsnį, kuriame sutapatino Vilniaus elgetų organizaciją su Petro Skargos įkurta Gailėstingumo brolija⁹. Teoriją sukritikavo ir alternatyvią nuomonę pasiūlė Aivas Ragauskas¹⁰. Jis pirmasis konceptualiau pasižiūrėjo į elgetavimo Vilniuje Ankstyvaisiais naujaisiais laikais istoriją bei pabandė nustatyti elgetų organizacijos pobūdį – brolija tai ar cechą. Pasak A. Ragausko, organizacijos negalima laikyti nei vienu, nei kitu, tai – specifinis socialinis darinys. Šviežių žiūros į organizaciją kampą savo studijoje, skirtoje XVII a. vilniečių tarpusavio ryšiams, pasiūlė Davidas Frickas. Jis atkreipė dėmesį, kad elgetų organizacijos įsteigimas gali būti laikomas savalaikės europinės tendencijos griežtinti elgetavimo kontrolę miestuose išraiška¹¹.

Antrajai istoriografijos apie elgetas Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje kategorijai priklauso pastaraisiais dešimtmečiais pasirodę tyrimai, kuriuose elgetavimas minimas XVIII a. pabaigos reformų kontekste. Reikia paminėti Liudo Glemžos atliktus miestų istorijos ir policinių struktūrų raidos tyrimus¹², Ramunės Šmigelskytės-Stukienės¹³, kitus jau minėto T. Kasabulos¹⁴, Eligijaus Railos¹⁵ tekstus. Visgi bandymų holistiškai įvertinti elgetavimą visu aptariamu laikotarpiu – nuo amžiaus

7 Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djeceży wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 364–366.

8 Zigmantas Balevičius, Vilniaus ubagų cechą, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1962, Nr. 5, p. 44–45; Juozas Jurginis, Vytautas Merkys, Adolfas Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Špaltio revoliucijos*, Vilnius: Mintis, 1968, p. 156–157.

9 Tadeusz Kasabula, Cech ubogich czyli Bractwo Miłosierdzia w Wilnie, in: *Studia Teologiczne: Białystok, Drohiczyń, Łomża*, 2002, Nr. 20, p. 363–375.

10 Aivas Ragauskas, Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapių XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgetų organizacijos pobūdis, in: *Istorija*, 2007, t. 67, p. 15–23.

11 David Frick, *Kit, Kim, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013, p. 323.

12 Liudas Glemža, Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775–1794 m., in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, Nr. 2, p. 31–49; Liudas Glemža, Socialinių grupių susidūrimai LDK miestuose, in: *Darbai ir dienos*, 2001, Nr. 28, p. 33–50.

13 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Laisvė išvykti: asmens judumo kontrolė Tado Kosciuškos sukilimo metu, in: *Istorija*, 2018, t. 112, p. 4–32.

14 Tadeusz Kasabula, *Ignacy Massalski: biskup wileński*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1998.

15 Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.

pradžios, kai pagrindinis elgetavimą mieste reglamentavęs dokumentas buvo jau minėta Vladislovo Vazos privilegija, iki pabaigos, kai duris atvėrė Vilniaus generalinė špitolė Lukiškėse, – beveik nebūta. Galima paminėti R. Praspaliauskienės studiją, skirtą XIX a. pirmosios pusės paribių žmonėms – elgetoms, valkatoms ir plėšikams¹⁶. R. Praspaliauskienė elgetų organizaciją ir XVIII a. pabaigoje vykdytas karitatyvinių institucijų reformas pristatė lakoniškai, tačiau ištirti jų veiklą ir nebuvo pagrindinis jos tyrimo tikslas, o elgetos – ne vienintelė jos dėmesio sulaukusi marginalinė grupė. Taip pat minėtinas Martyno Jakulio tyrimas, skirtas XVI–XVIII a. Vilniuje veikusioms špitolėms¹⁷. Visgi M. Jakulis daugiau dėmesio skyrė špitolių funkcionavimui, globotiniams, administravimui ir kitiems su šiomis institucijomis tiesiogiai susijusiems klausimams.

Dažniausiai šaltiniuose, atskleidžiančiuose elgetų padėties bruožus Ankstyvųjų laikų Vilniuje, fiksuota praktinės reikšmės šaltinio sudarytojui ar sudarytojai turinti fragmentiška informacija. Dauguma žinių apie elgetavimą suteikiančių šaltinių yra sudaryti asmenų, kurių padėtis buvo privilegijuota elgetų atžvilgiu, tad tokiuose šaltiniuose atsispindi kitų socialinių sluoksnių atstovų santykis su elgetomis, o ne elgetų santykis su šiais. Tyrimui reikalingus šaltinius galima skirstyti į tris kategorijas: normatyviniai, pasaulietinių valdžios institucijų sudaryti dokumentai; skirtingo pobūdžio Katalikų bažnyčios atstovų – Šv. Jono bažnyčios klebonų, Vilniaus vyskupų ar kitų dvasininkų – sudaryti šaltiniai; kiti šaltiniai – miestiečių testamentai, periodinė spauda.

Pirmąją normatyvinių šaltinių grupę sudaro Lietuvos didžiųjų kunigaikščių patvirtinti ar sudaryti dokumentai. 1636 m. Vladislovo Vazos suteikta, vėlesnių valdovų pakartotinai patvirtinta privilegija Vilniaus miesto elgetoms, kuria įkurta jų organizacija¹⁸; 1728 m. Augusto II patvirtinti šeši papildomi punktai prie minėtos privilegijos, šią patikslinę ir išplėtę jos galiojimo erdvę¹⁹; 1786 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio universalas, kuriuo siekta sugriežtinti elgetų kontrolę visoje Abiejų Tautų Respublikoje²⁰. Šie dokumentai *de jure* keitė elgetavusių asmenų teisinę padėtį, tačiau, kaip ir visus normatyvinius šaltinius, juos privalu vertinti itin atsargiai: ne visais atvejais žinoma, kaip jų turinys būdavo įgyvendinamas realybėje, ar potvarkių laikytasi. Visgi jie yra svarbūs, nes suteikia žinių apie oficialią politiką elgetų atžvilgiu. Antrąją normatyvinių šaltinių grupę priklauso XVIII a.

16 Rima Praspaliauskienė, *op. cit.*

17 Martynas Jakulis, *op. cit.*

18 1636 m. Vladislovo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms, in: *Акты издаваемые виленской археографической комиссией*, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и магдебургии* (toliau – *АВАК*, т. 10), Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1879, p. 159–166.

19 *Ibid.*, p. 166–170.

20 1786 m. Ignoto Jokūbo Masalskio nurodymai dėl Stanislovo Poniatovskio išleisto universalso apie elgetas su universalso transumptu, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 328-207.

pabaigoje karitatyvinę sistemą pertvarkyti turėjusių institucijų – Vilniaus špitolių deputacijos, veikusios 1792 m. pavasarį, ir Lietuvos špitolių komisijos, veikusios 1797–1808 m., – veiklą atspindintys šaltiniai²¹. Jie ne tik detalai atskleidžia veiksmus, kurių imtasi ar planuota imtis siekiant sukontroliuoti elgetas mieste, bet ir detales apie pačius miesto elgetas, jų gyvenamąsias vietas. Šaltiniuose atsispindi ir sparčiai bei reikšmingai besikeičiantis valdžios požiūris į skurdą, nedarbą ir elgetavimą apskrityje.

Katalikų bažnyčios dvasininkijos sudarytus šaltinius taip pat galima skirstyti į kelis blokus. Pirmasis – su Šv. Jono bažnyčia susiję dokumentai ir kitokio pobūdžio šaltiniai²². Parapinės Vilniaus bažnyčios klebonas atliko išskirtinį vaidmenį miesto elgetų gyvenime²³, tad ne veltui šios bažnyčios dvasininkų sudarytuose šaltiniuose galima rasti palyginti nemažai informacijos apie elgetas. Šiame straipsnyje naudojamosi Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygomis²⁴. Jose pasitaiko įrašų, liudijančių apie krikštą tėvais tampančius elgetas, špitolininkus ar kitus vargšus. Šiame straipsnyje pristatant elgetų tapimo krikštą tėvais reiškinį iširti 1775 m. pradėtos vesti Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygos duomenys iki 1785 m. imtinai. Tokia imtis pasirinkta neatsitiktinai, mat 1780–1781 m. sandūroje, pasirinkto laikotarpio viduryje, iš parapijos gyvenimo dingo aktyviai elgetų organizacijos veikloje dalyvavęs klebonas Adomas Ancipa²⁵. Skirtingų klebonų, iš kurių vienas turėjo tikrai glaudų santykį su miesto elgetomis, tarnystės parapinėje Vilniaus bažnyčioje metų įrašai leidžia susidaryti objektyvesnį vaizdą apie elgetas krikštą tėvus. Antrasis blokas – Vilniaus vyskupų Ignoto Jokūbo Masalskio ir Jono Nepomuko Kosakovskio veiklas ir iniciatyvas elgetų atžvilgiu atskleidžiantys dokumentai bei kitokio pobūdžio šaltiniai: aplinkraščiai, ganytojiški laišškai, pamokslai²⁶. Tiek I. J. Masalskis,

21 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos ataskaita Abiejų Tautų Policijos komisijai, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. Senieji aktai (toliau – SA), b. 896; 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos sesijų protokolai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Archiwum Królestwa Polskiego (toliau – AKP), Nr. 149, 315; 1798 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2; 1800 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4.

22 1733–1776 m. Šv. Jono bažnyčioje aukotų Mišių sąrašai, VUB RS, f. 57, b. 55-5/54; *Dwa XVIII-wieczne diariusze wileńskiego kościoła pw. św. św. Janów – edycja źródłowa i opracowanie. Część pierwsza: Diarius actorum parochiae Vlnensis* (toliau – *Dwa XVIII-wieczne diariusze*), opracowanie i wstęp Bernadetta Manyś, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2018.

23 Rūta Miškinytė, Vilniaus Šv. Jono bažnyčios dvasininkų reikšmė miesto elgetų gyvenime XVIII amžiuje, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, Nr. 50, p. 74–88.

24 1775–1792 m. Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 604, ap. 10, b. 13; 1700–1747 m. Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 604, ap. 10, b. 6.

25 Rūta Miškinytė, *op. cit.*, p. 84. Paskutinis A. Ancipos testamentas buvo sudarytas 1780 m., tačiau apiktai tikslios klebono mirties datos kol kas nepavyko. Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomas gausus A. Ancipos veiklą liudijančių šaltinių (laiškų, pakvitavimų, testamentų, šaukimų į teismą ir kt.) blokas – paskutiniai šaltiniai sudaryti būtent 1780 m. pabaigoje – 1781 m. pradžioje.

26 1792 m. Ignoto Jokūbo Masalskio ganytojiškas laiškas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių

ties J. N. Kosakovskis ėmėsi iniciatyvos pašalinti elgetas iš viešųjų erdvių, tad jų sudaryti šaltiniai leidžia geriau suprasti, koks buvo Katalikų bažnyčios hierarchų požiūris į skurdą XVIII a. antrojoje pusėje. Trečiasis blokas – kiti dvasininkų sudaryti šaltiniai: Adomo Abramavičiaus ir Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus pamokslai²⁷, jėzuito Jono Antano Pašakauskio iš italų kalbos į lenkų kalbą išverstas, gerokai išplėstas ir vietos auditorijai adaptuotas Giovanni Pietro Pinamonti *ars moriendi* vadovas²⁸.

Trečiajai šaltinių kategorijai priskirtini kiti elgetų padėties Vilniuje XVIII a. tyrimui reikalingi šaltiniai, kuriuos sudarė ne valdžios institucijos ar Bažnyčios atstovai. Apie elgetų svarbą liudija aktikuoti Vilniaus miestiečių testamentai²⁹, kuriuose testatoriai ar testatorės užrašydavo sumas elgetoms bei pageidaudavo jų dalyvavimo savo laidotuvėse. Taip pat užuominų apie elgetų dalyvavimą visuomenės galima rasti vilnietiškoje spaudoje³⁰.

1. Elgetų padėtis ir vaidmuo Vilniaus visuomenėje XVIII a. iki administracinių reformų

Neatsiejama išganymo „sistemos“ dalimi ir patogia „priemone“ geriems darbams atlikti Vakarų krikščioniškose visuomenėse elgetos tapo Viduramžiais. Tarp išmaldos dalintojų ir recipientų XII a. susiklostė savotiškas paktas – išmaldą gavę vargšai turėdavo melstis tiek už gyvus, tiek už mirusius savo geradarius. Pasak Bronisławo Geremeko, elgetos greitai suprato savo naudingumą

bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 3630, l. 23r; 1799 m. Jono Nepomuko Kosakovskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3633, l. 7r; Jan Nepomucen Kossakowski, Kazanie Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego, biskupa wileńskiego przy otwarciu nowego szpitala wileńskiego SS. Filipa i Jakuba dnia 16 czerwca roku 1799 miane (toliau – Kazanie), in: *Kazania święteczne i przygodne z rękopismow wydrukowane*, Wilno: Druk. dyecezyjalna przy kościele świętego Kazimierza zgromadzenia xx. Missionarzów, 1824, p. 418–432.

27 Michał Karpowicz, Dnia 14. Octobris w kościele czwartym jubileuszowym (toliau – Dnia), in: *Kazania X. Michala Karpowicza*, t. II, Wilno: w Drukarni Królewskiej Akademickiej, 1777, p. 203–225; Adam Abramowicz, „Kazanie na dzień Poświęcenia Kościoła“, in: *Kazania niezidzielne Jaśnie Wielmożnemu w Bogu Nayprzewielebnieyszemu Jego Mości X. Hrabi na Zaslawiu, Bychowie, Dąbrownie, &c. &c. Jozefowi Sapiezie, Biskupowi Dyocezarzeńskiemu Koadjutorowi Biskupstwa Wileńskiego, Referendarzowi Wielkiemu W. X. L. Od Autora Ofiarowane*, t. I, Wilno: w Drukarni J. K. M. Akademi: Soc: Jesu, 1753, p. 565–581.

28 Giovanni Pietro Pinamonti, *Droga do nieba wprzód od przeszkód uprzatniona, a podym przez cnoty teologiczne y moralne prosto do chwały wieczney prowadząca* (toliau – *Droga do nieba*), opiszana przez X. Jana Poszakowskiego, Wilno, 1756. Originalą sudaro 240–250 psl., o lenkišką vertimą virš 800 psl. – akivaizdu, kad J. A. Pašakauskas G. P. Pinamonti tekstą perrašė ir veikiausiai pritaikė Abiejų Tautų Respublikos auditorijai.

29 1711–1721 m. Vilniaus suolininkų teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 5344; 1751–1760 m. Vilniaus suolininkų teismo aktų knyga, LVIA, f. SA, b. 5351. Už nuorodas Vilniaus suolininkų teismo aktų knygose dėkoju dr. Martynui Jakuliui.

30 *Gazety Wileńskie*, 1767, Nr. XVIII; 1771, Nr. XXII; 1775, Nr. XVI; 1775, Nr. XXXVI; 1776, Nr. XVI; 1782, Nr. XIV.

ir tai turėjo įtakos jų elgsenos pokyčiams bei „profesionalių“ elgetų kategorijai atsirasti³¹. Šių pokyčių kontekste reikšmingas tapo vargšų skirstymas į „vertus“ ir „nevertus“ išmaldos arba „tikrus“ ir „netikrus“, „teisingus“ ir „neteisingus“ – tuos, kurie dėl anuomet objektyviomis laikytų priežasčių (sveikatos problemų, našlystės, amžiaus, kt.) nepajėgė prasimanyti pragyvenimui, ir tuos, kurie buvo fiziškai pajėgūs ir sveiki, tačiau esą rinkosi nedirbti. Skirtis tarp „vertų“ ir „nevertų“ vargšų pasaulietinėje teisėje ėmė rasti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje³². Tuo pat metu, reformacijos judėjimo išvakarėse, visoje Europoje imta vis garsiau kalbėti apie tai, kad už labdarinę veiklą atsakinga turėtų būti ne Bažnyčia, o pasaulietinė valdžia³³. Ankstyvaisiais naujaisiais laikais visame žemyne nuvilnijo karitatyvinių sistemų revizijos ir pertvarkos banga. Tai, kaip skirtingose vietose buvo pertvarkomos labdaros sistemos, varijuodavo, tačiau keli principai buvo universalūs – veiklos racionalizacija ir sistemos centralizavimas³⁴. Daug kur iniciatyvos elgetaujančių ir vargšų atžvilgiu imdavosi municipalinė administracija³⁵.

Elgetavimas Vilniuje pirmą sykį teisiškai reglamentuotas 1636 m. Vladislovas Vaza Vilniaus magistrato prašymu³⁶ suteikė privilegiją miesto elgetoms, kuria buvo įsteigta elgetų organizacija. Jai priklausyti turėjo visi mieste elgetaujantys išmaldos „verti“ asmenys³⁷. Studijoje, skirtoje XVII a. vilniečių tarpusavio ryšiams, D. Frickas pastebėjo, kad Vladislovo Vazos privilegiją galima laikyti vietine centralizuotos šalpos sistemos, dažnu atveju siejamos su protestantiškais Europos miestais, versija³⁸. Galima išskirti pagrindinius privilegijos suteikimo miesto elgetoms ir jų organizacijos įsteigimo uždavinius. Pirmia, siekta apriboti „netikrų“ ar išmaldos „nevertų“ elgetų skaičių mieste bei pažaboti vargšų iš kitų vietovių, ypač kaimo³⁹, srautus į miestą. Antra, siekta palaikyti tiek estetinę (pvz., draudimas rodyti „išpuvusias“ kojas, reikalavimas jas pridengti skara)⁴⁰, tiek moralinę (pvz.,

31 Bronisław Geremek, *op. cit.*, 1997, p. 23.

32 *Ibid.*, p. 145. XVI a. antrojoje pusėje Pavelo Ščerbico (*Pawel Szczerbic*) parengtoje *Saksų veidrodžio* publikacijoje taip pat galima išvysti šią skirtį: „Ludziom ubogim, którzy sami sobie do ubóstwa przyczynę dali, nie ma być pomoc dawana“, Pawel Szczerbic, *Speculum Saxonum, albo prawo saskie i majdeburskie, porządkiem obiedadla z lacińskich i niemieckich egzemplarzów zebrańe. A na polski język z pilnością i wiernie przelożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, t. 2, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016, p. 507.

33 Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, p. 102.

34 *Ibid.*, p. 119.

35 *Ibid.*, p. 1–2.

36 1636 m. Vladislovo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms, *ABAK*, t. 10, p. 159–166.

37 *Ibid.*, p. 161.

38 David Frick, *op. cit.*, p. 323.

39 1636 m. Vladislovo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms, *ABAK*, t. 10, p. 163.

40 *Ibid.*, p. 162.

baudos girtaujantiems elgetoms)⁴¹ tvarką. Trečia, įsteigti organą, besirūpinantį visuomenės paribyje esančiais elgetomis (pvz., sergančių elgetų priežiūra, mirusiųjų laidotuvės)⁴². Ketvirta, įpareigoti Vilniaus elgetas melstis už savo geradarius ir nustatyti maldų tvarką⁴³.

Tai liudija, kad Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniuje elgetos, priklausę organizacijai, *nebuvo* nepageidaujami ir nereikalingi. Jie kiekvienais metais privalėjo dalyvauti dvejose Mišiose ir melstis už savo geradarius – vienos Mišios turėjo būti aukojamos už gyvus geradarius, antros – už mirusius, o tai užtikrinti buvo įpareigotas Šv. Jono bažnyčios klebonas (lenk. *kaptana upewniwszy u fary*)⁴⁴. Ši nuostata nepasikeitė ir XVIII a. 1728-aisiais Augusto II patvirtintuose papildomuose punktuose prie privilegijos miesto elgetoms buvo patikslinta nuostata apie privalomas Mišias. Vietoje dvejų Mišių per metus elgetos už savo geradarius turėjo melstis po porą kartų kiekvieną mėnesį⁴⁵. Apie elgetų dalyvavimą dvasiniame parapijos gyvenimą liudija tai, kad XVIII a. parapijėje miesto bažnyčioje stovėjo Švč. Marijos Snieginės ir Šv. Pranciškaus Žaidžų titulo altorius, taip pat vadintas „elgetų altoriumi“ (lot. *ad altari pauperu[m]*)⁴⁶. Iš Šv. Jono bažnyčios Mišių registro yra žinoma, kad XVIII a. pirmojoje pusėje šio nurodymo buvo gana pareigingai laikomasi⁴⁷. A. Ragauskas atkreipė dėmesį į tai, kad organizacijai turėjo priklausyti visi mieste elgetaujantys asmenys, nepaisant jų konfesijos, tačiau patikrinti, ar elgetos nekatalikai dalyvaudavo Mišiose Šv. Jono bažnyčioje, galimybės nėra⁴⁸.

Nuostatas apie elgetų reikalingumą visuomenėje atliepia XVIII a. viduryje pasirodžiusios dvasininkų parengtos tikintiesiems skirtos publikacijos. Daug laiko Vilniuje gyvenęs ir universitete dėstęs jėzuitas Adomas Abramavičius savo 1753 m. publikuotuose pamoksluose bylojo apie turtingųjų įsipareigojimus vargšams. Esą visi žmonės yra Zachiejai, kurių pareiga Dievo akyse – dalintis savo turtu su skurde gyvenančiais žmonėmis, o vargšai atitinkamai įpareigoti padėti turtingiesiems pasiekti išganymą⁴⁹. Pasak A. Abramavičiaus, ši nelygybė, turtas ir skurdas yra pati geriausia dieviškosios tvarkos ir harmonijos iliustracija⁵⁰. 1756 m. Vilniuje pasirodžiusiame kito jėzuito – Jono Antano Pašakausko rengtame Baroko dvasia persmelktame *ars moriendi* veikale *Droga do nieba* vis primenama apie žmogaus

41 *Ibid.*

42 *Ibid.*

43 *Ibid.*, p. 163.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*, p. 168.

46 1733–1776 m. Šv. Jono bažnyčioje aukotų Mišių sąrašai, VUB RS, f. 57, b. 55-5/54, l. 2v.

47 Rūta Miškinytė, *op. cit.*, p. 80.

48 Aivas Ragauskas, *op. cit.*, p. 18.

49 Adam Abramowicz, Kazanie na dzień Poświęcenia Kościoła, p. 565.

50 *Ibid.*, p. 572.

vargingumą ir menkumą Dievo akyse⁵¹, o vargšai ir elgetos čia nuolat aprašomi kaip sektinas pavyzdys. Tiesa, tiek A. Abramavičiaus pamokslai, tiek J. A. Paškausko rengtas *ars moriendi* buvo skirti labiau pasiturintiems žmonėms. Galima tik numanyti, kad vargšams skirtuose pamoksluose prasminiai akcentai galėjo būti sudėlioti visiškai kitaip.

Vilniuje elgetos buvo laikomi reikalingais ir turėjo aiškia, tradicinę, teisiškai įtvirtintą funkciją, tačiau ją apibrėžusiais dokumentais taip pat buvo nustatytas elgetavimo modelis ir taisyklės, kurių nesilaikantiesiems grėsė sankcijos. Vienas iš jau minėtų privilegijos uždavinių – riboti elgetų mobilumą mieste. Neturtingų, aiškaus statuso neturinčių žmonių laisvas judėjimas problema laikytas jau kurį laiką. Vadinamųjų „laisvųjų žmonių“ (lenk. *ludzi luzne*) teisiniai suvaržymai Vilniaus kontekste egzistavo dar iki privilegijos miesto elgetoms suteikimo⁵². Elgetų organizacija tapo tokių asmenų filtru. Jos sueigose turėdavo būti nustatomas šių žmonių skurdo „teisėtumas“ – arba jie būdavo priimami į organizaciją ir, organizacijos vyresniesiems nusprendus, įrašomi į miesto elgetų registrą⁵³, arba išvaromi iš miesto⁵⁴. 1728 m. papildomuose punktuose elgetų mobilumo galimybės dar labiau suvaržytos. Visų pirma – išplėtos ribos, kuriose galiojo 1636 m. privilegijos nuostatos – nurodyta, kad priklausyti organizacijai, taigi paklusti dokumente surašytoms taisyklėms privalo ne tik mieste (lenk. *w mieście samym*), bet ir priemiesčiuose (lenk. *po przedmieściach*) bei laukuose esančiuose pastatuose (lenk. *w polu w budynkach*) buvę bei gyvenę elgetos⁵⁵. Visų antra – sugriežtintos sankcijos už nelegalų elgetavimą mieste. Organizacijos vyresniesiems ir botagininkams suteikta galimybė pričiupus „apsimėtėlius“, nepatvirtinto statuso elgetas kreiptis pagalbos į vaitą ar burmistrus, kad šie juos įkalintų miesto rotušės kalėjime⁵⁶. Antras jau minėtas privilegijos uždavinys – viešosios tvarkos palaikymas. Dokumente aiškiai nurodyta, kaip elgetos tą tvarką galėjo trukdyti ir už kokius prasižengimus turėtų būti baudžiama. Mieste buvo nepageidaujami girtuokliaujantys, savivaliaujantys,

51 Giovanni Pietro Pinamonti, *Droga do nieba*, p. 68.

52 1600 m. trijų Vilniaus miesto jursdikų sutarti punktai, *Zbior praw y przywilejow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych Na żądanie wielu Miast Koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ulozony y wydany przez Piotra Dubinskiego Burmistrza Wileńskiego*, Wilno: w Drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1788, p. 156. Jerzy Michalski atkreipė dėmesį į tai, kad Abiejų Tautų Respublikos seimelių instrukcijos, kuriose aprašoma „laisvųjų žmonių“ problema, esmingai nesiskyrė, nepriklausomai nuo to, ar buvo sudarytos XVI a. pabaigoje, ar Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžioje XVIII a. antrojoje pusėje. Jerzy Michalski, *Problematyka ludności luznej w pierwszej połowie panowania Stanisława Augusta*, in: *Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004, p. 312.

53 1636 m. Vladislavo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms, *ABAK*, t. 10, p. 163.

54 *Ibid.*, p. 161.

55 *Ibid.*, p. 168.

56 *Ibid.*, p. 169.

paleistuvaujantys smuklėse ar namuose, gatvėse šūkaujantys ir nepadorias dainas anksti ryte dainuojantys elgetos. Drausta viešai rodyti žaizdas, taip siekiant sukelti aplinkinių gailėstį ir susirinkti daugiau išmaldos, bei netekėjusioms moterims elgetauti kartu su mažais vaikais⁵⁷.

Vis tik tokia elgetaujančių asmenų kontrolė XVIII a. pirmosios pusės Vilniuje buvo palyginti švelni, lyginant su Vakarų Europa. Elgetavimas daug kur buvo ne tik nepageidaujamas, bet ir draudžiamas. Tam įtakos neabejotinai turėjo sparčiai besiklostantis kapitalizmas⁵⁸, jo nulemtas neigiamas požiūris į nedarbą bei naujos idėjos apie tvarką ir visuomenės gerovę⁵⁹. Thomas McStay Adamsas, tyręs socialines reformas, elgetavimo kontrolės mechanizmų raidą ir biurokratinio aparato vaidmenį šiuose procesuose XVIII a. Prancūzijoje, išsamiai pristatė elgetų padėties kaitą valstybėje XVII–XVIII a. Čia elgetavimo kontrolė buvo itin sugriežtinta Liudviko XIV valdymo metais. Paryžiuje įsteigta generalinė špitolė, nustatytos baudos už elgetavimą, o jų sunkumas priklausydavo nuo to, kelintą sykį asmuo buvo pagautas elgetaujant: nuo uždarymo špitolėje ar sumušimo pirmą kartą iki nuplakimo ar išsiuntimo priverstiniam darbams penkeriems metams. Išmaldos dalinimas taip pat buvo baustinas, tiesa, pinigineis baudomis⁶⁰. Kitaip nei Prancūzijoje, Austrijoje kontrolės sistema buvo decentralizuota, tačiau ne ką mažiau griežta. Viešosios tvarkos užtikrinimu rūpindavosi nereguliarūs būriai, sudaryti iš vienos ar kitos vietos gyventojų (vok. *Schub*). Šie būriai gaudydavo gyvenamosios vietos neturinčius, dažnu atveju elgetaujančius asmenis ir juos brutaliai šalindavo iš savo patruliuojamos teritorijos į kito būrio prižiūrimą. Šitaip iš vienos vietos į kitą varomi vargšai neretai tiesiog mirdavo eidami – iš bado, nuovargio, sužalojimų ar kitų sveikatos problemų⁶¹. Panašių pavyzdžių būtų galima rasti ir daugiau.

Elgetų padėtis XVIII a. Vilniuje buvo dviprasmiška. Jie *buvo* marginalinė grupė, egzistuojanti sociumo paribyje. Kai kurie su skurdu susiję reiškiniai XVII–XVIII a. imti laikyti problematiškais, pvz., skurdžių žmonių mobilumas ar viešosios tvarkos trikdymas, tačiau, kitaip nei Vakarų Europoje, XVIII a. pirmojoje

57 *Ibid.*, p. 162. Apie įvairias elgetų naudotas išmaldos rinkimo strategijas XVIII a. Londone rašė Timas Hitchcockas; tiek žaizdų rodyimą ar pridengimą, tiek moterų elgetavimą kartu su vaikais jis laiko būtent tokiomis strategijomis. Tim Hitchcock, Begging on the Streets of Eighteenth-Century London, in: *Journal of British Studies*, 2012, t. 44, Nr. 3, p. 478, 481.

58 1737 m. Jonathanas Swiftas, kritikuodamas Dublino „vargšų namus“ ir elgetavimo mastą mieste, rašė, kad nuo „elgetų minių apgulties“ labiausiai kenčia parduotuvių savininkai, mat elgetos atbaido potencialius klientus. Jonathan Swift, A Proposal For Giving Badges to the Beggars, in: *The Works of the Rev. Jonathan Swift*, t. 9, ed. by Thomas Sheridan, London: H. Baldwin and Son, 1801, p. 423.

59 Ritchie Robertson, *The Enlightenment: The Pursuit of Happiness, 1680–1790*, London: Penguin Publishing, 2020, p. 29.

60 Thomas McStay Adams, *Bureaucrats and beggars. French Social Policy in the Age of the Enlightenment*, New York: Oxford University Press, 1990, p. 29–30.

61 Hermann Rebel, Between *Heimat* and *Schubsystem*: Walking the Homeless to Death in Early Modern Austria, in: *Central European History*, 2015, t. 48, p. 461–179.

pusėje pats elgetavimas nelaikytas problema. Išmaldos „verti“ elgetos turėjo aiškų statusą, vaidmenį ir vietą visuomenėje. Tokie vargšai, kitaip nei „laisvieji žmonės“, kurių dalis laikyti „apsimetėliais“ elgetomis, nebuvo nepageidaujami, o jų reikalavimus įtvirtintas oficialiai – tai elgetas išskyrė iš kitų marginalinių grupių Vilniuje.

2. Elgetos Vilniaus religiniame gyvenime

Šiame skyriuje pristatomos elgetų dalyvavimo visuomenės gyvenime aplinkybės, susijusios su krikščionyste. Dvi iš jų atliepia kitų asmenų gyvenimo ciklą, o trečia – konkrečios krikščioniškos tradicijos atmaina, Ankstyvaisiais naujaisiais laikais gyvavusi vilnietiškoje aplinkoje. Elgetos ne tik meldavosi už savo geradarius – jie būdavo pageidaujami laidotuvių dalyviai, kartais tapdavo naujagimių krikšto tėvais, o prieš Velykas elgetoms visuomenėje apskritai būdavo rodomas didesnis dėmesys.

2.1. Laidotuvės

Pirmoji vargšų dalyvavimo visuomenės gyvenime aplinkybė, tiesiogiai susijusi su ankstesniame skyriuje pristatyta elgetų funkcija Vilniaus visuomenėje, – maldos už mirusiuosius. Specifinė kitų visuomenės narių santykį su elgetomis atsispindinti šaltinių grupė yra testamentai. Jų paskirtis būdavo dvejopa – dokumentu sudarytojas tvarkydavo tiek žemiškus, paveldėjimo reikalus, tiek rūpindavosi savo amžinuoju gyvenimu⁶². Jei kai kurie sudarytojai testamentą galėjo vertinti ir kaip paskutinę „gero darbo“, prisidėsiančio prie išganymo, galimybę⁶³, į palikimą pretenduojantiems asmenims kur kas svarbesnės buvo testamente įrašytos gairės, kaip turėtų būti padalintas testatoriaus turtas. Kartais gyvųjų šios gairės netenkindavo, testamentinė valia būdavo laužoma ir likdavo neįgyvendinta. Visgi dažniausiai nepaisoma būdavo tų gairių, kurios būdavo susijusios su nekilnojamuoju turtu⁶⁴.

Vilniaus gyventojų testamentuose yra užrašymų ne tik artimiesiems, bet ir špitolėms⁶⁵ bei su jokia labdaros įstaiga nesusaisytiems, išmaldą miesto gatvėse renkantiems vargšams. Dalyje testamentų tokio užrašymo paskirtis įvardinama konkrečiai – kad melstųsi už mirštančiojo sielą. Štai, pvz., Onos Steponavičiūtės 1721 m. aktikuotame testamente nurodyta laidotuvių metu aukoti Mišias pagal katalikų paprotį ir padalinti

62 Laimontas Karalius, Testamentai, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 716, 720.

63 Jakulis atkreipė dėmesį, kad tokie užrašymai vilniečių testamentuose XVIII a. antrojoje pusėje nebuvo masiški, o tokių užrašymų pasitaikydavo vidutiniškai viename iš penkių testamentų. Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 260.

64 Laimontas Karalius, *op. cit.*, p. 723.

65 Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 126.

išmalda vargšams, kad šie melstųsi už mirusiąją⁶⁶. Tokio pobūdžio užrašymai testamentuose būdavo įvairūs – nuo konkrečios vargšams išdalintinos sumos⁶⁷, pavieniam vargšui duotinos sumos detalizavimo⁶⁸ ar tiesiog abstraktaus nurodymo padalinti išmalda⁶⁹. Tokie užrašymai testamentuose pasirodo per visą XVIII a. M. Jakulis atkreipė dėmesį, kad antroje amžiaus pusėje testamentuose vis dažniau imti minėti pavieniai vargšai, o ne špitolės⁷⁰. Nustatyti, ar užrašytos sumos iš tiesų pasiekdavo tuos, kuriems jos būdavo paliekamos, neįmanoma. Bet kuriuo atveju tokie užrašymai testamentuose liudija vargšų ir elgetų maldų bei dėmesio svarbą mirštančiajam.

Elgetoms turtą testamentu užrašydavo ne tik katalikai, bet ir stačiatikiai. 1737 m. stačiatikis Teodoras Dorofejevičius užrašė 50 auksinų prie pilies (lenk. *pod Zamkiem*)⁷¹ esantiems vargšams, tikėtina, kad omenyje turėti greta katedros elgetavę asmenys. 1778 m. kitas stačiatikis, pirklys Simonas Hukovičius, užrašė 40 auksinų vargšams prie Šv. Dvasios cerkvės bei įvairioms katalikiškoms špitolėms.

Ne tik miestiečiai, bet ir visos Abiejų Tautų Respublikos kilmingieji testamentuose užrašydavo vargšams turtą ir pageidaudavo, kad šie dalyvautų jų laidotuvėse. XVII a. pabaigoje Albertas Stanislovas Radvila testamente išreiškė norą, kad jo laidotuvėse dalyvautų kuo daugiau vargšų⁷². XVIII a. antrosios pusės Vilniaus spaudoje aprašant didikų mirtis neretai būdavo atkreipiamas dėmesys į jų santykį su vargšais. Pavyzdžiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Mykolo Frydricho Čartoriskio laidotuvėse 1775 m. buvo dalinama išmalda vargšams⁷³, 1771 m., mirus Sofijai Marijai Čartoriskai, teigta, kad jos mirtis yra didelė nelaimė vargšams, kuriems ji buvusi labai gailestinga⁷⁴. Viena vertus, galima manyti, kad visuomenės santykis su vargšais mažai keitėsi iki XVIII a. pabaigos, kita vertus, išmaldos dalijimas, gailestingumas ir geri darbai buvo kiekvieno krikščionio siekiamybė ir pareiga, tokios formuluotės ne tik testamentuose, bet ir spaudoje arba veiksmai galėjo būti tradicijos, o ne išskirtinio dėmesio vargšams išraiška. Nuosekli testamentų ir laidotuvių aprašymų analizė atskleistų galbūt iki šiol nepastebėtas ar požiūrio į išmaldos dalinimą kaitos tendencijas.

66 1721 m. Onos Steponavičiūtės testamentas, aktikuotas Vilniaus suolininkų teismo aktų knygoje, LVIA, f. SA, b. 5344, l. 316r.

67 „Na ubogich roznych [...] dac złotych pięćdziesiąt“, 1713 m. Baziliaus Pustinskio Omelanovičiaus testamentas, aktikuotas Vilniaus suolininkų teismo aktų knygoje, *Ibid.*, l. 56v.

68 „Jalmuzny podczas pogrzebu złotych sto dzieląc kazdemu z ubogich po groszy szesciu“, 1719 m. Baltramiejaus Kolbovičiaus testamentas, aktikuotas Vilniaus suolininkų teismo aktų knygoje, *Ibid.*, l. 272v.

69 „Jalmuzny ubogim podług możności“, 1758 m. Kotrynos Merklienės testamentas, aktikuotas Vilniaus suolininkų teismo aktų knygoje, LVIA, f. SA, b. 5351, l. 972v.

70 Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 266.

71 *Акты издаваемые виленскою археографическою комиссиею*, т. 9: *Акты виленскаго земскаго суда*, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1878, p. 542.

72 Mindaugas Paknys, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008, p. 88.

73 *Gazety Wileńskie*, 1775, Nr. XXXVI, p. 1

74 *Gazety Wileńskie*, 1771, Nr. XXII, p. 2.

2.2. Krikštas

Elgetos ir vargšai maldomis bei dalyvavimu apeigose ne tik išlydėdavo kitus visuomenės narius anapilin. Jie taip pat dalyvaudavo žmonių išliejimo į bendruomenę procese. Vienu svarbiausių gyvenimo ritualų Viduramžių ir Ankstyvųjų laikų Europoje buvo krikštynos. Ceremonijos metu krikštijamas asmuo patirdavo dvasinę ir socialinę transformaciją, jis tapdavo tiek fizinės bendruomenės, tiek metafizinės, visuotinės krikščionių Bažnyčios nariu. Studijoje, skirtoje ritualams Ankstyvųjų naujųjų laikų Europoje, Edwardas Muiras atkreipė dėmesį į tai, kad krikšto ceremonija buvo esminga nustatant ir įsteigiant socialinę krikštijamojo, dažniausiai vaiko, tapatybę. Krikšto metu būdavo patvirtinama tėvystė, krikštijamas asmuo tapdavo krikščionių bendruomenės nariu, jam būdavo suteikiamas vardas ir jis įgydavo krikštatėvius⁷⁵. Šie tapdavo pakrikštytojo globėjais, turėšančiais juo pasirūpinti, jei tėvams kas nors atsitiktų, bet kartu ir dvasiniais, „pakaitiniais“ tėvais, sektinu asmeniniu pavyzdžiu. Būtent pastaroji krikštatėvių funkcija gali padėti geriau suprasti, kodėl XVIII a. Vilniaus bažnyčių krikšto metrikų knygose yra nemažai įrašų, kuriuose minimi krikšto tėvais tapę vargšai (lot. *pauperes*). Pasak Julios McClure, nuolankumas ir skurdas ikimoderniais laikais Vakaruose laikyti tradicinėmis vertybėmis⁷⁶, tad jas tiesiogiai įkūnijančių žmonių parinkimas tapti krikšto tėvais kai kuriais atvejais tikrai buvo sąmoningas. Vėlyvaisiais viduramžiais Vakarų Europoje tarp kilmingųjų ir pasiturinčiųjų paplito praktika savo vaikams krikštatėvais parinkti du atsitiktinius vargšus⁷⁷. Ši tendencija susilaukė nemažai kritikos, tačiau praktikos nebuvo atsisakyta⁷⁸. XVIII a. Vilniaus pavyzdžiai gali būti laikomi šios praktikos variantu. Jos gyvavimą XVIII a. Vilniuje liudija išlikusių krikšto metrikų knygų duomenys – Šv. Juozapo Arimatiečio ir Nikodemo, Šv. Stepono, Šv. Petro ir Povilo bažnyčių, tačiau šiame tyrime pasiremta tik Šv. Jono, papapinės miesto bažnyčios duomenimis. Būtent šios bažnyčios klebonas buvo glaudžiai susijęs su Vilniaus elgetų organizacija ir ją globojo⁷⁹, o organizacijos nariai šaltiniuose kartais vadinti Šv. Jono bažnyčios elgetomis⁸⁰. Tokie įrašai, kitaip nei anonimiški testamentai, ne tik atskleidžia vargšų vardus, taip dažnai likdavusius anapus šaltinių, bet ir leidžia matyti vargšų santykį ir sąveiką su kitais miesto gyventojais.

75 Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 24.

76 Julia McClure, Poverty and Empire, in: *The Routledge History of Poverty, c. 1450–1800*, ed. by David Hitchcock and Julia McClure, New York: Routledge, 2020, p. 47.

77 John Bossy, Godparenthood: the Fortunes of a Social Institution in Early Modern Christianity, in: *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*, ed. by Kaspar von Greyerz, London: George Allen & Unwin, 1984, p. 196.

78 *Ibid.*, p. 169.

79 Rūta Miškinytė, *op. cit.*

80 1772 m. įspėjimo raštas Marijai Stanievskai Klimanskai dėl skolos elgetų organizacijai negrąžinimo, VUB RS, f. 57, b. 55-2/206, l. 2r.

Daugumoje tokių įrašų sunku nustatyti, kokie konkrečiai vargšai Vilniuje galėdavo tapti krikštateiviais – kuomet jie vertėsi, kur gyveno, buvo špitolių globotiniai ar ne. Visgi akivaizdu, kad tapti krikštateiviais Vilniuje vargšai kartais būdavo pasirenkami ne atsitiktinai. Skirtingų tėvų vaikų krikšto tėvais tapdavo tie patys asmenys. Ištyrus 1775 m. pradėtos vesti Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygos įrašus iki 1785-ųjų imtinai, dešimties metų laikotarpiu Juozapas Antanavičius krikštateiviu tapo bent 11 sykių, Dominykas Šeštokas (*Dominik Szostak*) – 5, Marijona Narkevičiūtė – 6 sykius⁸¹. Galima tik spėlioti, kas galėjo lemti tokių krikštateivių „etatiškumą“ – geri santykiai su dvasininkais, atliekamos pareigos špitolėse ar bažnyčiose, uolus pamaldumas ar kitos priežastys, pvz., kriterijų, būdingų „vertiems“ vargšams, atitiktis. Net dviejų Vilniaus burmistro Petro Dubinskio ir jo žmonos Marijonos vaikų krikšto tėvais tapo vargšai⁸². Pamečiui gimusių kūdikių krikštateiviu tapo tas pats žmogus – Adomas Skažinskis, skyrėsi tik krikšto motinos. Dubinskis kelerius metus aktyviai dalyvavo Švč. Trejybės špitolės gyvenime, buvo jos provizorius⁸³, tad tikėtina, kad jo atžalų krikštateiviais galėjo tapti šios špitolės globotiniai.

Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygoje pasitaiko įrašų, kuriuose aiškiai pažymėta, kad vaiko krikštateiviais tapo elgetos. 1743 m. liepos 3 d. krikštateiviais tapo Jonas Steponavičius ir Regina Fiodorovska, įvardinti kaip elgetos (lot. *mendici*), o ne vargšai (lot. *pauperes*)⁸⁴. Pažymėtina, kad šio įrašo tekstas yra apskritai kur kas detalesnis už absoliučią daugumą įrašų – neapsiribota įprastomis formulėmis, lakonišku tėvų, vaiko, jo statuso iki krikšto (ar gimęs teisėtoje santuokoje, ar abu tėvai yra žinomi, ar krikštijamas iš kitos konfesijos atsivertęs žmogus ir kt.) ir krikštateivių pristatymu. Šio įrašo išskirtinumas neleidžia daryti konkrečių išvadų apie kituose įrašuose vartojamus terminus, t. y. ar kur kas įprastesnis *pauperes* būtinai turi kitą reikšmę, nei *mendici* šiuo atveju, kokie vargšai turimi omenyje vartojant žodį *pauperes*. Terminai *pauperes* arba *ubogi* XVIII a. šaltiniuose vartoti įvairioms skurde gyvenusių asmenų kategorijoms įvardinti. Jei špitolės globotinių registre terminas *pauper* neabejotinai reiškia špitolininką, elgetų organizacijos privilegijoje ar Šv. Jono bažnyčios Mišių registre jis tikrai reiškia elgetą. Kai kuriuose šaltiniuose tai, kokius vargšus sudarytojai turėjo omenyje, pavyksta nustatyti iš konteksto, tačiau krikšto metrikų knygoje esanti informacija yra pernelyg lakoniška, kad būtų galima paprastai atskirti vienus vargšus nuo kitų.

Vargšai tapdavo ne tik pasiturinčių asmenų vaikų krikštateiviais. Kartais jie tapdavo nesantuokinių vaikų (lot. *illegitimi thori*)⁸⁵ ar pamestinukų (lot. *exposi-*

81 1775–1792 m. Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 604, ap. 10, b. 13.

82 *Ibid.*, l. 138v, 173r.

83 Maria Łowmianska, Dubiński Piotr, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939, p. 28.

84 1700–1747 m. Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knyga, LVIA, f. 604, ap. 10, b. 6, l. 569r.

85 Pvz., 1783 m. pakrikštytas Martynas Juozapas, kurio krikštateiviais tapo Dominykas Šostakas ir Klara Koženiewska, *Ibid.*, l. 111r.

tum ad Portam Tartariorum, 1785 m. kovą prie Totorių vartų rastas vaikas buvo pakrikštytas Kazimiero vardu, jo krikšto tėvais tapo vargšai Dominykas Šeštokas ir Kotryna Volockienė)⁸⁶ krikštateiviais. Nuo 1775 iki 1785 m. iš 56 vaikų, kuriuos krikštyti pakviesti vargšai, tokių buvo 9. Jei kai kuriais atvejais svarbiu veiksmu renkantis krikštateivius galėjo tapti neturto, kaip dvasinės vertybės, sureikšminimas, krikšto tėvų pasirinkimą taip pat galėjo lemti gyvenimiškos aplinkybės, tėvų asmeniniai ryšiai ir bičiulystės ar potencialių krikštateivių galimybės jais tapti.

2.3. Didysis ketvirtadienis ir Velykų savaitė

Santykį su vargšais miestiečiai galėjo palaikyti ir per kitas praktikas. Krikščioniškas paprotys valdovams ar dvasininkams plauti vargšams kojas buvo gajus ir Vilniuje. Čia kojos vargšams, tarp kurių veikiausiai pasitaikydavo ir elgetų, būdavo plaunamos Didįjį ketvirtadienį. Kojų vargšams plovimo tradicijos svarba Europoje ženkliai išaugo Viduramžiais. Žemesnio statuso asmenims kojos būdavo plaunamos įvairiomis reikšmingomis progomis ir šventėmis, pvz., karūnavimo ar imperatoriaus vainikavimo metu⁸⁷. Polemikoje atsirado svarstymų šiai tradicijai suteikti sakramento statusą, tačiau tai nebuvo padaryta⁸⁸. Apie dvylikai elgetų kojas plaunantį Jogailą po jo mirties rašė amžininkai⁸⁹. Pašakausko rengtame *ars moriendi* minima vargšams kojas mazgojusi ir žaizdų pūlius bučiavusi karalienė Jadvyga⁹⁰. Nežinia, kiek vienu ar kitu atveju bylojama tiesa, tačiau XVIII a. kojų plovimo dvylikai vargšų paprotys buvo vis dar gajus ir gana reikšmingas, kad būtų aprašytas spaudoje. Vilniuje leistuose laikraščiuose XVIII a. antrojoje pusėje ne vieną kartą pasirodė žinia apie Didžiojo ketvirtadienio metu Varšuvoje dvylikai vargšų kojas mazgojusį ir prie stalo jiems patarnavusį valdovą – tiek apie Augustą III⁹¹, tiek apie Stanislovą Augustą Poniatovskį⁹². Vilniuje prieš Velykas kojas vargšams plaudavo ne valdovas, o Vilniaus vyskupas⁹³. Tuose pačiuose laikraščiuose minimi atvejai, kai vargšų kojas mazgojo I. J. Masalskis⁹⁴. Kadangi ceremonijos metu taip pat būdavo dalijama išmalda⁹⁵, tikėtina, kad tarp joje dalyvaudavusių asmenų turėjo būti ir elgetų.

86 *Ibid.*, l. 160v.

87 Walter R. Fleming, *The Religious and Hospitable Rite of Feet Washing*, in: *The Sewanee Review*, 1908, t. 16, Nr. 1, p. 6.

88 *Ibid.*, p. 5.

89 Jadwiga Krzyżaniakowa, Jerzy Ochmański, *Jogaila*, Vilnius: Algimantas, 2010, p. 12.

90 Giovanni Pietro Pinamonti, *Droga do nieba*, p. 336.

91 *Supplement do Gazet Wileńskich*, 1761 m. kovo 28 d., Nr. VIII, p. 1.

92 *Gazety Wileńskie*, 1767, Nr. XVIII, p. 1; 1775, Nr. XVI, p. 1–2; 1782, Nr. XIV, p. 1.

93 Žinoma, kad kojų vargšams plovimo tradicija Vilniuje buvo gaji ir XVII a. Liudas Jovaiša, Eustachijus Valavičius: neįvertinto herojaus *curriculum vitae*, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. IX: *Ganytojai ir broliai: biografistikos perspektyva*, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 2018, p. 127.

94 *Gazety Wileńskie*, 1776, Nr. XVI, p. 1.

95 „Potym hoyną ich opatrzywszy jałmużną“, *Ibid.*, p. 1.

Velykų savaitė buvo labai reikšminga ir būtent šiuo laikotarpiu elgetoms būdavo rodomas ypatingas dėmesys, pasireiškdavęs jų įtraukimu į specifinius ritualus ar dosnesniu išmaldos dalijimu. 1636 m. privilegijoje nurodyta, kad tiek gavėnios, tiek visų Velykų švenčių metu špitolėse besiglaudę vargšai galėjo ramiai rinkti išmaldą ir nesibaiminti organizacijos botagininkų⁹⁶. 1721 m. Didžiojo ketvirtadienio Mišių metų Šv. Jono bažnyčios klebonas Antanas Konstantinas Kosakovskis Komuniją dalino ne visiems Mišiose dalyvavusiems asmenims, o tik elgetoms su keliomis išimtimis⁹⁷. 1722 m. Didįjį ketvirtadienį Šv. Jono bažnyčios klebonas vakarieniavo kartu su vikaru ir šešiais elgetomis⁹⁸. Nors į vakarienę kviešti buvo trys elgetos, dar trys „pasirodė netikėtai“. Po vakarienės svečiams buvo duota išmalda, kiekvienam po „šeštoką“, arba šešis grašius. Nežinia, ar Šv. Jono bažnyčios klebonas asmeniškai pažinojo elgetas, kuriuos pakvietė pavakarieniauti. Trijų klebono A. K. Kosakovskio vakarienėje „netikėtai pasirodžiusių“ elgetų epizodas leidžia manyti, kad Vilniaus elgetos veikiausiai suvokė savo vaidmenį bei jo teikiamas galimybes ir kai kuriais atvejais nebijojo jomis pasinaudoti.

Šaltiniuose pasikartoja kelios elgetų dalyvavimo visuomenės gyvenime progos ir aplinkybės. Nuolankumo ir skurdo vertybes savo padėtimi įkūnijantys elgetos tapdavo kitų visuomenės narių gyvenimo pradžių ir pabaigą žyminčių perėjimo ritualų liudytojais. Jei krikšto ir laidotuvių ceremonijos buvo susijusios su vienu konkrečiu asmeniu, trečioji aplinkybė buvo susijusi su liturginiu kalendoriumi ir visiems krikščionims svarbia švente – kojų plovimas vargšams Didžiojo ketvirtadienio metu ir didesnio dėmesio elgetoms rodymas Velykų savaitės laikotarpiu. Tiek kojų plovimo paprotys, tiek kitų asmenų testamentuose fiksuotos nuostatos apie vargšų dalyvavimą šių laidotuvių ar vargšų krikštavių pasirinkimas galėjo veikti kaip priminimas apie gyvenimo trapumą, žemiškų turtų laikinumą ir visų žmonių vienodą padėtį Viešpaties akyse.

3. Elgetų padėties poslinkiai XVIII a. pabaigoje Vilniuje

XVIII a. antroji pusė tapo Abiejų Tautų Respublikos administracinių struktūrų ir socialinės bei ekonominės politikos revizijos ir atsinaujinimo laikotarpiu. Šviečiamųjų reformų periodas sutapo ir su sociumo paraščių grupių, taigi ir elgetų, teisinės padėties kaita tiek visoje valstybėje, tiek Vilniaus mieste. Beveik pusantro šimto metų galiojusi Vladislavo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms buvo pagrindinis elgetavimą reglamentavęs ir taisykles nustatęs dokumentas. Miesto elgetų teisinė padėtis ilgą laiką buvo pastovi, tačiau XVIII a. pabaigoje situacija ėmė labai sparčiai keistis. Kartu su elgetų padėties teisiniu reglamentavimu mainėsi

96 1636 m. Vladislavo Vazos privilegija Vilniaus elgetoms, *ABAK*, t. 10, p. 164.

97 *Dwa XVIII-wieczne diariusze*, p. 4.

98 *Ibid.*, p. 35.

ir visuomenėje gajos nuostatos apie elgetavimą, skurdo priežastis ir apskritai ar skurdas laikytinas problema. Paskutinius tris XVIII a. dešimtmečius galima laikyti itin dinamišku laikotarpiu, per kurį siekta transformuoti ne tik visuomenės santykių su elgetomis, jų „funkcijos“ visuomenėje vertinimą, bet ir pastarųjų galimybes dalyvauti viešajame gyvenime.

3.1. Teisinio reglamentavimo pokyčiai

Nors Abiejų Tautų Respublikos mastu neefektyvaus špitolių administravimo ir valkatavimo problemas spręsti mėginta dar XVIII a. 8-ojo dešimtmečio viduryje⁹⁹, Vilniuje teisinė elgetų padėtis pasikeitė 1786-aisiais. Birželio 24 d. Stanislovas Augustas Poniatovskis paskelbė visai valstybei skirtą universalą, kuriuo siekta suvaldyti elgetaujančių asmenų skaičių, leidžiant jiems išmaldos prašyti tik savo gyvenamosiose vietose¹⁰⁰. Išmaldos „verti“ elgetos turėjo gauti specialius ženklelius, liudijančius leidimą elgetauti, o neturintys ženklelių elgetos turėjo būti gaudomi ir priverčiami dirbti. Rūpintis universalu įgyvendinimu skirtingose vietovėse turėjo bažnytinė arba municipalinė valdžia. Europos kontekste elgetų žymėjimas nebuvo naujas sumanymas – praktika po žemyną išplito XVI a. ir, kaip teigia Robertas Jütte'as, prisidėjo prie vargšų bei skurdo stigmatizavimo visuomenėje¹⁰¹. Vilniaus vyskupijoje iniciatyvos ėmėsi vyskupas I. J. Masalskis, rekomendavęs ženklelių išdavimu ir elgetų įdarbinimu rūpintis visų vyskupijos parapijų klebonams¹⁰². Universalu nuostatų įgyvendinti nepavyko – 1792 m. ganytojiškame laiške Vilniaus vyskupas pripažino, kad šiomis pastangomis, kurios „nors ir nebuvo nenaudingos“, iškelti tikslai nebuvo pasiekti¹⁰³. Beveik neabejotinai tam koją pakišo lakoniškas universalu turinys ir nenumatytos jo įgyvendinimo priemonės (pvz., kas konkrečiai turėtų būti atsakingas už elgetų gražinimą į teisėtą parapiją, kur juos reikėtų įdarbinti, koks turėtų būti tas darbas), ir centralizuotos priežiūros, kaip sekasi įgyvendinti nuostatas, nebuvimas. Vis dėlto tai, kad vyskupas I. J. Masalskis ėmėsi iniciatyvos valdovo universalu atžvilgiu, atskleidžia savotišką lūžį Vilniaus miesto elgetavimo reglamentavime. 1786 m. universalas „nukarūnavo“ elgetų organizacijos privilegiją – ji nebebuvo vienintelis elgetavimą mieste reglamentuojantis dokumentas.

Jei Stanislovo Augusto Poniatovskio universalas *de jure* pakeitė teisinę Vilniaus elgetų padėtį, *de facto* ji pasikeitė pačioje XVIII a. pabaigoje. Nuo 1775-ųjų

99 1775 m. buvo įkurta Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės špitolių komisija, kuriai nustojus veikti darbą pradėjo Abiejų Tautų Policijos departamentas. Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 274; Liudas Glenža, Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, p. 35.

100 1786 m. Ignoto Jokūbo Masalskio nurodymai dėl Stanislovo Poniatovskio išleisto universalu apie elgetas su universalu transumptu, VUB RS, f. 328-207.

101 Robert Jütte, *op. cit.*, p. 160.

102 1786 m. Ignoto Jokūbo Masalskio nurodymai dėl Stanislovo Poniatovskio išleisto universalu apie elgetas su universalu transumptu, VUB RS, f. 328-207.

103 1792 m. Ignoto Jokūbo Masalskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3630, l. 23r.

Vilniuje veikė net septynios organizacijos, turėjusios pertvarkyti miesto labdaros institucijų tinklą ir reformuoti visą karitatyvinę sistemą¹⁰⁴. Daugiausiai dėmesio elgetavimo klausimams skyrė dvi iš jų – Vilniaus špitolių deputacija, darbą pradėjusi 1792 m. pradžioje, ir Lietuvos špitolių komisija, veiklą pradėjusi jau po paskutinio valstybės padalinimo – 1797 m. Abiejų organizacijų siekiai elgetų atžvilgiu esmingai nesiskyrė – planuota elgetaujančius asmenis įvietinti¹⁰⁵, sveikus, galinčius dirbti įveikinti¹⁰⁶ ir „pašalinti“ elgetas iš viešųjų miesto erdvių. Pirmieji du siekiai atliepia 1786 m. universalo tikslus, tačiau tiek Vilniaus špitolių deputacija, tiek Lietuvos špitolių komisija gana detalai numatė, kaip tai būtų galima įgyvendinti, ir ėmėsi veiksmų.

Pasak M. Jakulio, tiek veiklos trukme, tiek finansinėmis galimybėmis, galiausiai tiek pasiektais rezultatais labiausiai išsiskyrė Lietuvos špitolių komisija¹⁰⁷, kurios didžiausiu pasiekimu laikytinas generalinės špitolės Lukiškėse įsteigimas 1799 m.¹⁰⁸ Nuo kitų Vilniaus špitolių ji skyrėsi ne tik dydžiu, bet ir funkcijomis – institucijoje nuo likusios visuomenės turėjo būti atskirtos viešosiose erdvėse matyti nenorimos asmenų grupės, tarp jų ir elgetos¹⁰⁹. Naujus gyventojus, siekiant juos uždaryti, ar ligonius neretai pristatydavo viešąją tvarką prižiūrėti turėjusi policija. Būtent Lietuvos špitolių komisijos veiklos metais elgetavimas mieste tapo kriminalizuotas, o generalinės špitolės atidarymą galima laikyti Vilniaus elgetų organizacijos pabaiga¹¹⁰.

3.2. Požiūrio į elgetas transformacijos

Visame šiame teisinių pokyčių kontekste vyko ir kitokios elgetų padėties transformacijos. XVIII a. antrojoje pusėje mainėsi įtakingų dvasininkų retorika ir laikysena skurdo atžvilgiu. Jis imtas vertinti nebe kaip integrali Dievo sukurtos pasaulio tvarkos dalis, o kaip problema, kuriai galima užbėgti už akių ir kurią reikėtų spręsti. Šiuos pokyčius galima sieti su katalikiškosios Apšvietos idėjomis.

¹⁰⁴ Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 293.

¹⁰⁵ Tiek Vilniaus špitolių deputacija, tiek Lietuvos špitolių komisija įsteigė intendentą, turėjusio registruoti elgetas skirtingose špitolėse, pareigybę. 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos ataskaita Abiejų Tautų Policijos komisijai, LVIA, f. SA, b. 896, l. 4v, 4av; 1798 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 30v.

¹⁰⁶ Vilniaus špitolių deputacijos ataskaitoje rašoma, kad Vilniuje trūksta manufaktūrų, į kurias būtų galima įtaisyti be darbo dykinėjančius vargšus. 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos ataskaita Abiejų Tautų Policijos komisijai, LVIA, f. SA, b. 896, l. 5v. Lietuvos špitolių komisija planavo sveikus, špitolėje išgydytus vargšus pristatyti prie darbo. 1798 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2, l. 32v.

¹⁰⁷ Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 283.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 284.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 291.

¹¹⁰ Špitolėi Lukiškėse įrengti Lietuvos špitolių komisija panaudojo kitų miesto karitatyvinių institucijų pinigus, tarp jų – ir elgetų organizacijos išde buvusius 6500 auksinų. 1800 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 4, l. 99v.

Pasak Ulricho H. Lehnerio, besikeičiančios nuostatos apie valstybės vaidmenį žmonių gyvenime stipriai paveikė tai, kaip savo vaidmenį visuomenėje suvokė kleras¹¹¹. Pradėta kritiškiau vertinti ir atidžiau stebėti įvairias liaudies pamaldumo praktikas, kai kurios iš jų imtos laikyti nepatikimomis¹¹². Paskutiniame XVIII a. ketvirtyje katalikiškosios Apšvietos atstovai dažnai tapdavo inovacijų sveikatos ir higienos sferose apologetais, nemažai dėmesio kreipė į „nesaikingo poilsio“ žalą ekonomikai¹¹³. Besikeičianti dvasininkų pozicija bylojo apie tradicinės elgetų funkcijos visuomenėje, kuri visų pirma ir buvo susijusi su Katalikų bažnyčia, metamorfozes.

XVIII a. pabaigos reformų Vilniuje elgetavimo atžvilgiu iniciatoriumi tapo vyskupas I. J. Masalskis. Į tai, kad elgetavimo ir skurdo problemas reikia spręsti, I. J. Masalskis dėmesį kreipė viso savo vyskupavimo metu. Štai 1765 m. spaudoje pasirodė žinutė, kurioje vyskupas užsiminė apie generalinės špitolės Vilniuje poreikį¹¹⁴. Būtent I. J. Masalskis sureagavo ir ėmėsi iniciatyvos 1786-ųjų valdovo universalo, kuriuo siekta sugriežtinti elgetavimo taisykles visoje valstybėje, atžvilgiu. Vyskupo asmenybę tyrinėjusiems istorikams pro akis neprasydo jo ganytojiškuose laiškuose ne kartą pasirodžiusi elgetavimo tema¹¹⁵. 1792 m. viename iš tokių laiškų, reaguodamas į Vilniaus špitolių deputacijos prašymą, vyskupas ragino parapijų klebonus rūpintis tik „teisėtai“ vargšais, juos registruoti, bažnyčiose įsteigti išmaldai skirtas gailėstingumo skrynelės ir įdarbinti „neteisėtus“ elgetas¹¹⁶.

1798 m. Vilniaus vyskupu tapęs J. N. Kosakovskis tęsė I. J. Masalskio politiką vargšų ir elgetų atžvilgiu – jis aktyviai dalyvavo generalinę špitolę Vilniuje atidariusios Lietuvos špitolių komisijos veikloje. Špitolės Lukiškėse atidarymo proga vyskupo pasakytame pamoksle atsiskleidžia jo neigiamas požiūris į elgetavimą bei nedarbą. Jis teigė, kad dažnu atveju „varguoliai ne todėl gulinėjo gatvėse, kad neturėtų kur prisiglausti, bet todėl, kad praeiviams sukeltų daugiau gailėsčio ir susirinktų daugiau išmaldos“¹¹⁷. 1799 m. liepą, praėjus mėnesiui po generalinės špitolės Vilniuje atidarymo, rašytame ganytojiškame laiške vyskupas pabrėžė atjautos svarbą ir būtiną žmonių pagalbą vieni kitiems, tačiau vyskupo tekste meilės artimam išraiška čia įvardinta kaip būtina vargingųjų priežiūra: „Į tą špitolę

111 Ulrich L. Lehner, Introduction: The Many Faces of the Catholic Enlightenment, in: *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, ed. by Ulrich L. Lehner and Michael Printy, Leiden: Brill, 2010, p. 18.

112 *Ibid.*, p. 27. Tokia nebepageidaujama liaudies pamaldumo praktika XVIII a. pabaigoje imta laikyti piligrimystė. Liudas Jovaiša, Kotryna Korzeniewska, Piligrimystė, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 478.

113 Ulrich H. Lehner, *op. cit.*, p. 27.

114 Martynas Jakulis, *op. cit.*, p. 273.

115 Tadeusz Kasabuła, *Ignacy*, p. 246–247; Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas*, p. 160.

116 1792 m. Ignoto Jokūbo Masalskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3630, l. 23r.

117 Jan Nepomucen Kossakowski, Kazanie, p. 418–419.

perkelti ligoniai ir vargšai, surinkti iš gatvių, šventorių ir [kitų] špitolių pastatų, kur negavo sau tinkamos priežiūros nei rūpesčio.“¹¹⁸

Apšvietos idėjų įtaka dvasininkų požiūriui į vargšus ir elgetavimą matyti vienalaikiuose pamoksluose. Štai 1777 m. pasirodžiusioje M. P. Karpavičiaus pamokslų publikacijoje vienas pamokslas yra skirtas skurdo priežastims¹¹⁹. Pasak M. P. Karpavičiaus, nors ne visus žmones likimas apdovanojo vienodais turtais ar sveikata, kiekvienas turi vienodą teisę į laimę¹²⁰. Tai reiškia, kad turtingieji padėti mažiau pasiturintiems turi dar šiems nepasiekus absoliučios skurdo ribos, t. y. iki kai jie bus priversti elgetauti. Anot M. P. Karpavičiaus, ponų pareiga yra sukurti palankias gyvenimo sąlygas savo pavaldiniams ir padėti jiems užbėgti už akių gyvenimui skurde suteikiant darbą, priemones darbui ar padedant ištikus nelaimei. Tiesa, šį konkretų pamokslą M. P. Karpavičius skaitė būdamas ne Vilniuje, o klebonaudamas Gražiškėse, tačiau M. P. Karpavičiaus artumas Vilniaus vyskupui ir pamokslu įtraukimas į Vilniuje pasirodžiusią publikaciją liudija šviečiamųjų idėjų apie skurdo priežastis sklaidą ir cirkuliaciją.

Tradicinės elgetų funkcijos visuomenėje – išmalda už maldas – nunykimą liudija nedarbo suprobleminimas bei įvairios, nors nebūtinai sėkmingos, oficialios elgetų įdarbinimo iniciatyvos. Vilniaus špitolių deputacijos ir jau po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo veikti pradėjusios Lietuvos špitolių komisijos protokoluose atsispindi ambicijos tiek „teisingų“, tiek „neteisingų“ elgetų atžvilgiu imtis aktyvių veiksmų. Nedarbantys, iš išmaldos gyvenantys elgetos suvokti kaip našta kitiems – trukdantys „tikriems“ vargšams ir nenaudingi likusiai visuomenei. Atsirado alternatyvus elgetų naudingumo visuomenei vertinimo kriterijus – ne maldos už geradarius, o jų potencialas dirbti. XVIII a. pabaigoje veikusios organizacijos norėjo atskirti „darbui tinkamus“¹²¹ vargšus nuo negalinčių dirbti. Kadangi mieste trūko darbo vietų (lenk. *w niedostatku fabryk*)¹²², tarp Vilniaus špitolių deputacijos projektų buvo ir „darbo namų“ (lenk. *dom pracy*)¹²³ atidarymas. Lietuvos špitolių komisija planavo išgydyti dalį sergančių „teisingų“ vargšų ir juos įdarbinti¹²⁴. 1799 m. vyskupas J. N. Kosakovskis ganytojiškame laiške pavedė kiekvienai parapijai išlaikyti ir prižiūrėti savo elgetas, kad galintys dirbti vargšai rastų pragyvenimo šaltinį, darbą, kurį „visą savo amžių dirbtų“¹²⁵. Nedarbo problemiškas pabrėžtas ir vaikų ugdymui skirtuose XVIII a. pabai-

118 1799 m. Jono Nepomuko Kosakovskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3633, l. 7r.

119 Michal Karpowicz, Dnia, p. 203.

120 *Ibid.*, p. 204.

121 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos sesijų protokolai, AGAD, AKP, Nr. 149, 315, l. 6r.

122 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos ataskaita Abiejų Tautų Policijos komisijai, LVIA, f. SA, b. 896, l. 3r, 5v.

123 *Ibid.*, l. 5v.

124 1798 m. Lietuvos špitolių komisijos sesijų protokolai, LVIA, f. 390, ap. 135, b. 2.

125 1799 m. Jono Nepomuko Kosakovskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3633, l. 8r.

goje pasirodžiusiuose elementoriuose. 1791 m. Vilniaus akademijos spaustuveje pasirodžiusiame tokiaame leidinyje rašoma, kad pas dirbti tinginčius ir nuolat besiilsinčius asmenis „kaip pasiuntinys [atkeliauja] skurdas, o elgetystė – kaip ginkluotas vyras“¹²⁶. Visa tai rodo, kad elgetos imti laikyti potencialia darbo jėga, nedarbas imtas suvokti kaip yda, o elgetaujančių – taigi nedirbančių – asmenų elgesys atitinkamai suvoktas kaip ydingas.

XVIII a. pabaigoje taip pat pasikeitė elgetų santykis su viešuma. Jie pradėti matyti kaip svetimkūniai, elementai, kuriuos reikėtų pašalinti iš viešųjų erdvių. Tai nereiškia, kad elgetos staiga nustojo dalyvauti kitų visuomenės narių gyvenimus lydiniuose ritualuose, tačiau apibendrintai galima sakyti, kad elgetų santykis su viešuma tapo kur kas labiau niuansuotas. Vilniaus špitolių deputacijos ir Lietuvos špitolių komisijos protokoluose atsispindi įdomi, kol kas nedaug dėmesio lietuviškoje istoriografijoje sulaukusi problema – susirūpinimas miesto viešųjų erdvių estetika ir miesto įvaizdžiu. Gatvėse matomus elgetas ne šiaip sau siekta pašalinti iš miesto – taip miestas buvo „švarinamas“ (lenk. *oczyszczania miasta*)¹²⁷. Apie miestų „švarinimą“ nuo „gatvėse gulinėjančių arba besivalkiojančių po namus elgetų“ rašė ir vyskupas J. N. Kosakovskis¹²⁸. XVIII a. pabaigoje dėmesys atkreiptas ir į tai, kad gatvėse išmaldos prašantys elgetos gadina miesto ir šalies įvaizdį svetimšalių akyse¹²⁹. Rūpinimasis miesto viešosiose erdvėse regimais vaizdais nebuvo naujas reiškinys, tačiau nauja buvo tai, kad rūpinantis miesto įvaizdžiu patys elgetos gatvėse imti vertinti kaip vizualiniai svetimkūniai, kurių matomose vietose likti nebeturėjo. Pažymėtina, kad kalbant apie Vilniuje elgetaujančius asmenis Deputacijos dokumentuose atsirado nauja, „visuomenės saugumo“ kategorija¹³⁰, kuriai elgetos buvo tapę grėsme. Vilniaus varguomenės statusas oficialiai – valdžios akyse paribių žmonės tapo pavojingais. Kol kas trūksta tyrimų, kurie atskleistų, kaip šiuos pokyčius priėmė likę miestiečiai. Visgi R. Praspaliauskienės atliktas XIX a. pirmosios pusės marginalinių sluoksnių tyrimas rodo, kad, nepaisant valdžios pastangų, elgetos iš miesto gyvenimo niekur nedingo¹³¹.

XVIII a. požiūris į elgetas Vilniuje gana radikaliai pasikeitė. Barokinį visuomenės santykį su vargšais antroje amžiaus pusėje pamažu išstūmė švietėjiškai pragmatiškas, modernus, produktyvumu ir tvarka grįstas požiūris į elgetavimą. Elgetavimas tapo nebepageidaujamu reginiu miesto viešose erdvėse, net ir išmaldos „vertais“ laikytus elgetas siekta išgydyti, o išgydžius įdarbinti. Galima teigti, kad XVIII a. pabaigos Vilniuje elgetavimas imtas laikyti problema. Vis dėlto krikš-

126 *Elementarz dla małych dzieatek nowym sposobem y użytecznym osobliwie dla szkół parafialnych uložony Za dozwoleniem Zwierzchności*, Wilno: W Drukarni J. K. Mci Akademickiey, 1791, l. 13v.

127 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos sesijų protokolai, AGAD, AKP, Nr. 315, l. 7r.

128 1799 m. Jono Nepomuko Kosakovskio ganytojiškas laiškas, LMAVB RS, f. 43, b. 3633, l. 7v.

129 1792 m. Vilniaus špitolių deputacijos sesijų protokolai, AGAD, AKP, Nr. 315, l. 10r.

130 *Ibid.*, l. 7r.

131 Rima Praspaliauskienė, *op. cit.*, l. 35.

čioniška atjauta vargstantiems niekur nedingo, elgetos nebuvo atsieti nuo „gerų darbų“ koncepcijos – kintant požiūriui į nedarbą ir viešąsias erdves pasikeitė tai, kaip tie geri darbai buvo suvokiami ir vykdomi.

Išvados

Elgetos Ankstyvųjų naujųjų laikų Vilniaus gyventojams buvo reikalingi ir turėjo konkretų vaidmenį – už gautą išmaldą geradariams atsidėkoti maldomis. Privilegija Vilniaus elgetoms ir papildomi punktai prie jos liudija, kad XVIII a. pradžioje ši funkcija buvo įtvirtinta teisiškai, o Šv. Jono bažnyčios Mišių registro duomenys rodo, kad minėta teisinė nuostata būdavo įgyvendinama praktikoje. Teisiškai išmaldos „vertų“ elgetų padėtį įtvirtinusiuose dokumentuose buvo nustatytos ir elgetavimo taisyklės mieste. Sukurtas elgetų kontrolės mechanizmas, o elgetų mobilumas, išmaldos rinkimo galimybės ir strategijos buvo apriboti, taigi galima teigti, kad šio socialinio sluoksnio padėtis Vilniuje buvo dviprasmiška. Kai kurie su skurdu susiję fenomenai iki paskutinio XVIII a. ketvirtčio laikyti problemiškais, tačiau ne pats elgetavimas.

Elgetos Vilniaus religiniame gyvenime XVIII a. dalyvavo ne tik melddamiesi už geradarius. Jie tapdavo kitų žmonių gyvenimo perėjimo ritualų liudytojais. Miestiečių testamentai rodo, kad elgetos buvo pageidaujami jų laidotuvėse, o sumas elgetoms užrašydavo ne tik katalikai, bet ir stačiatikiai. Šv. Jono bažnyčios krikšto metrikų knygų duomenys rodo, kad elgetos ir kiti vargšai galėdavo tapti tiek pasiturinčių asmenų ir miesto valdžios atstovų vaikų, tiek nesantuokinių vaikų ar pamestinukų krikšto tėvais. Santykį su elgetomis miestiečiai taip pat palaikydavo per kitas praktikas. Didįjį ketvirtadienį Vilniaus vyskupas dvylikai vargšų, tarp kurių veikiausiai būdavo ir elgetų, plaudavo kojas, o visą Velykų savaitę elgetoms mieste būdavo rodomas didesnis dėmesys, nei įprastai.

1636 m. įkurtos Vilniaus elgetų organizacijos privilegija iki XVIII a. pabaigos buvo pagrindinis elgetavimą mieste reglamentavęs dokumentas. Teisinę elgetų padėtį mieste pakeitė 1786 m. Stanislovo Augusto Poniatovskio universalas, kurio įgyvendinimo Vilniaus vyskupijoje ėmėsi vyskupas I. J. Masalskis. XVIII a. pabaigoje reikšmingiausios įtakos Vilniaus elgetoms turėjo Vilniaus špitolių deputacija ir Lietuvos špitolių komisija. Abi institucijos siekė apriboti elgetų mobilumą, juos įdarbinti ir pašalinti iš miesto viešųjų erdvių. Komisijos veiklos metais elgetavimas Vilniuje tapo kriminalizuotas.

XVIII a. pabaigoje keičiantis elgetų teisei padėčiai kito ir dvasininkų laikysena ir retorika elgetavimo atžvilgiu. Vilniaus vyskupai I. J. Masalskis ir J. N. Kosakovskis ėmėsi iniciatyvų, kuriomis siekė išgyvendinti elgetavimą iš Vilniaus. Dvasininkų ganytojiški laišškai, pamokslai ir veikla bei pasaulietinių institucijų – Vilniaus špitolių deputacijos ir Lietuvos špitolių komisijos – sudaryti šaltiniai atskleidžia,

kad elgetų naudingumas visuomenei imtas vertinti ne dėl jų maldų už geradarius, o pagal galimybės dirbti kriterijų. Tiriamojo laikotarpio pabaigoje elgetos imti laikyti pavojingais „svetimkūniais“, nuo kurių reikia „apvalyti“ viešąsias erdves.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Abramowicz Adam, Kazanie na dzień Poświęcenia Kościoła, in: *Kazania niedzielne Jaśnie Wielmożnemu w Bogu Nayprzewielebniejszemu Jego Mości X. Hrabi na Zaslawiu, Bychowiu, Dąbrownie, &c. &c. Jozefowi Sapiezie, Biskupowi Dyocezyeńskiemu Koadjutorowi Biskupstwa Wileńskiego, Referendarzowi Wielkiemu W. X. L. Od Autora Ofiarowane*, t. I, Wilno: w Drukarni J. K. M. Akadem: Soc: Jesu, 1753, p. 565–581.
- Dwa XVIII-wieczne diariusze wileńskiego kościoła pw. św. św. Janów – edycja źródłowa i opracowanie. Część pierwsza: Diarius actorum parochiae Vilmensis*, opracowanie i wstęp Bernadetta Manyś, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2018.
- Elementarz dla małych dzieciak nowym sposobem y użytecznym osobiwie dla szkół parafialnych ułożony Za dozwoleniem Zwierzchności*, Wilno: W Drukarni J. K. Mci Akademickiej, 1791.
- Gazety Wileńskie*, 1767, Nr. XVIII; 1771, Nr. XXII; 1775, Nr. XVI; 1775, Nr. XXXVI; 1776, Nr. XVI; 1782, Nr. XIV.
- Karpowicz Michał, „Dnia 14. Octobris w kościele czwartym jubileuszowym“, in: *Kazania X. Michała Karpowicza*, t. II, Wilno: w Drukarni Królewskiej Akademickiej, 1777, p. 203–225.
- Kossakowski Jan Nepomucen, Kazanie Jana Nepomucena Korwina Kossakowskiego, biskupa wileńskiego przy otwarciu nowego szpitala wileńskiego SS. Filipa i Jakuba dnia 16 czerwca roku 1799 miane, in: *Kazania święteczne i przygodne z rękopismow wydrukowane*, Wilno: Druk. dycieczalna przy kościele świętego Kazimierza zgromadzenia xx. Misjonarzy, 1824, p. 418–432.
- Pinamonti Giovanni Pietro, *Droga do nieba wpród od przeszkód uprzątiniona, a podym przez cnoty teologiczne y moralne prosto do chwały wieczney prowadząca*, opiszana przez X. Jana Poszako-wskiego, Wilno, 1756.
- Swift Jonathan, A Proposal For Giving Badges to the Beggars, in: *The Works of the Rev. Jonathan Swift*, t. 9, ed. by Thomas Sheridan, London: H. Baldwin and Son, 1801, p. 414–426.
- Supplement do Gazet Wileńskich*, 1761 m. kovo 28 d., Nr. VIII.
- Szczerbic Paweł, *Speculum Saxonum, albo prawo saskie i majdeburskie, porządkiem obiedadla z łacińskich i niemieckich egzemplarzów zebrane. A na polski język z pilnością i wiernie przełożone*, wydał Grzegorz M. Kowalski, t. 2, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Zbior praw y przywilejow miastu stołecznemu W. X. L. Wilnowi nadanych Na żądanie wielu Miast Koronnych jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany przez Piotra Dubińskiego Burmistrza Wileńskiego*, Wilno: w Drukarni J. K. Mci przy Akademij, 1788.
- Акты издаваемые виленскою археографическою комиссією*, т. 9: *Акты виленскаго земскаго суда*, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1878.
- Акты издаваемые виленскою археографическою комиссією*, т. 10: *Акты виленскаго магистрата и мадебургии*, Вильна: Типография А. Г. Сыркина, 1879.
- Balevičius Zigmantas, Vilniaus ubagų cechasis, in: *Mokslas ir gyvenimas*, 1962, Nr. 5, p. 44–45.
- Bossy John, Godparenthood: the Fortunes of a Social Institution in Early Modern Christianity, in: *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*, ed. by Kaspar von Greyerz, London: George Allen & Undwin, 1984, p. 194–201.
- Fleming Walter R., The Religious and Hospitable Rite of Feet Washing, in: *The Sewanee Review*, 1908, t. 16, Nr. 1, p. 1–13.
- Frick David, *Kitb, Kin, and Neighbors: Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2013.
- Geremek Bronisław, *Poverty. A History*, Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
- Glemža Liudas, Policinių institucijų raida Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1775–1794 m., in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, Nr. 2, p. 31–49.

- Glemža Liudas, Socialinių grupių susidūrimai LDK miestuose, in: *Darbai ir dienos*, 2001, Nr. 28, p. 33–50.
- Jakulis Martynas, *Špitolės Vilniuje: labdara, gydymas ir skurdas XVI–XVII a.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Jovaiša Liudas, Eustachijus Valavičius: neįvertinto herojaus *curriculum vitae*, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, t. IX: *Ganytojai ir broliai: biografistikos perspektyva*, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslų akademija, 2018, p. 83–167.
- Jovaiša Liudas, Korzeniewska Kotryna, Piligrimystė, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 464–478.
- Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Tautavičius Adolfas, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius: Mintis, 1968.
- Jütte Robert, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Karalius Laimontas, Testamentai, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 714–723.
- Kasabula Tadeusz, Cech ubogich czyli Bractwo Miłosierdzia w Wilnie, in: *Studia Teologiczne: Białystok, Drohiczyń, Łomża*, 2002, Nr. 20, p. 363–375.
- Kasabula Tadeusz, *Ignacy Massalski: biskup wileński*, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1998.
- Krzyżaniakowa Jadwiga, Ochmański Jerzy, *Jogaila*, Vilnius: Algimantas, 2010.
- Hitchcock Tim, Begging on the Streets of Eighteenth-Century London, in: *Journal of British Studies*, 2012, t. 44, Nr. 3, p. 478–498.
- Kirkoras Adomas Honoris, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, Vilnius: Mintis, 1991.
- Kraševskis Juzefas Ignacas, *Vilnius nuo jo pradžios iki 1750 metų*, t. III, Vilnius: Mintis, 2020.
- Kurczewski Jan, *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912.
- Lehner Ulrich L., Introduction: The Many Faces of the Catholic Enlightenment, in: *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*, ed. by Ulrich L. Lehner and Michael Printy, Leiden: Brill, 2010, p. 1–62.
- Łowmianska Maria, Dubiński Piotr, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1939, p. 28.
- McClure Julia, Poverty and Empire, in: *The Routledge History of Poverty, c. 1450–1800*, ed. by David Hitchcock and Julia McClure, New York: Routledge, 2020.
- McStay Adams Thomas, *Bureaucrats and beggars. French Social Policy in the Age of the Enlightenment*, New York: Oxford University Press, 1990.
- Michalski Jerzy, Problematyka ludności luźnej w pierwszej połowie panowania Stanisława Augusta, in: *Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wycząnskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*, pod red. C. Kukli przy współudziale P. Guzowskiego, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004, p. 311–322.
- Miškinytė Rūta, Vilniaus Šv. Jono bažnyčios dvasininkų reikšmė miesto elgettų gyvenime XVIII amžiuje, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2022, t. 50, p. 74–88.
- Muir Edward, *Ritual in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Paknys Mindaugas, *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2008.
- Praspaliauskienė Rima, *Nerekalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos – XVIII a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara, 2000.
- Ragauskas Aivas, Iš Vilniaus miesto socialinio žemėlapiu XVII a. pirmojoje pusėje – XVIII a.: elgettų organizacijos pobūdis, in: *Istorija*, 2007, t. 67, p. 15–23.
- Raila Eligijus, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Rebel Hermann, Between Heimat and Schubsystem: Walking the Homeless to Death in Early Modern Austria, in: *Central European History*, 2015, t. 48, p. 461–179.
- Robertson Ritchie, *The Enlightenment: The Pursuit of Happiness, 1680–1790*, London: Penguin Publishing, 2020.

Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Laisvė išvykti: asmens judumo kontrolė Tado Kosciuškos sukilimo metu, in: *Istorija*, 2018, t. 112, p. 4–32.

Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Glemža Liudas, Jurgaitis Robertas, Rakutis Valdas, Brusokas Eduardas, *Modernios administracijos tapimas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

RŪTA MIŠKINYTĖ – Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantė. Tyrimų sritis – XVIII a. socialinė, skurdo ir marginalinių visuomenės grupių istorija.

Elektroninis paštas ruta.miskinyte@if.stud.vu.lt

BEGGARS IN 18TH-CENTURY VILNIUS SOCIETY

RŪTA MIŠKINYTĖ

Vilnius University

The article presents the situation of beggars in 18th-century Vilnius society. The situation beggars found themselves in Vilnius in the early modern period was two-sided. On the one hand, they were necessary for other people, who upon giving them alms would then oblige the beggars to pray for their souls – this role played by beggars was legislated by the 1636 privilege of the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Ladislaus Vasa and was reactualised in 1728 in six points added to afore-mentioned privilege confirmed by the King of Poland and Grand Duke of Lithuania Augustus II. On the other hand, from the first half of the 17th century a control mechanism for begging came into existence in the city – a beggars' organisation – with clearly defined rules for begging, which if ignored would *de jure necessitate* sanctions. In the 18th century, beggars were a part of religious life in Vilnius, being important to other inhabitants of the city not just for their prayers for the souls of others. Beggars and other paupers in the city (e.g., residents of the hospitals) would become godparents of wealthier burghers' children, illegitimate children and abandoned infants. Inscriptions in the last wills and testaments of Vilnius burghers show that beggars would also be wanted participants at funerals. Special attention was shown to the city's beggars during Easter Holy Week – on Maundy Thursday the Vilnius bishop would wash the feet of twelve beggars, also, restrictions on begging for alms would be eased during this period. The legal situation of beggars changed in 1786 when, in the territory of the Diocese of Vilnius, the Bishop of Vilnius Ignacy Jakub Massalski took up the initiative declared in the legal document of the ruler Stanislaus August Poniatowski to limit the flow of beggars in the entire Polish-Lithuanian Commonwealth. Of all the institutions functioning in the last quarter of the 18th century that were meant to reform the city's charity system, the most significant for beggars were the Deputation of Hospitals of Vilnius and the Lithuanian Commission of Hospitals. By the end of the century, not only had the legal situation of beggars changed but also the rhetoric of Catholic Church hierarchs and government institutions towards beggars – they became an undesirable element in public spaces, while the main criterion of use of representatives belonging to this social class went from praying for the souls of others to being potential labourers.

Keywords: beggars, begging, 18th century, Vilnius, society, Catholic Church.